

Materiały

ARCHIWA PAŃSTWOWE NA ZIEMIACH ZACHODNICH I PÓŁNOCNYCH W OKRESIE DWUDZIESTOLECIA POLSKI LUDOWEJ

Odzyskane ziemie nad Odrą, Nysą i Bałtykiem, na Warmii i Mazurach pokrywa dzisiaj gęsta sieć archiwów państwowych, która od r. 1945 rosła i kształtowała się, obejmując obecnie swym zasięgiem teren siedmiu województw: gdańskiego, koszalińskiego, olsztyńskiego, opolskiego, szczecińskiego, wrocławskiego i zielonogórskiego.

O działalności archiwów na tym obszarze i zgromadzonych w nich zasobach informują wydawnictwa archiwalne, przede wszystkim zaś czasopismo „Archeion”. Zamieszczony tam artykuł M. Wąsowicza pt. *Dziesięć lat działalności państwowej służby archiwalnej na Ziemiach Odzyskanych* podsumowuje osiągnięcia archiwów w pierwszym dziesięcioleciu Polski Ludowej, a liczne artykuły archiwoznawcze omawiają przechowywane w nich zespoły i zbiory. Bogatego materiału sprawozdawczego do całego omawianego okresu dostarcza *Kronika archiwalna „Archeionu”*.

Wydawane na prawach rękopisu w l. 1953—1958 „Archiwalne Biuletyny Informacyjne” mają charakter sumarycznych przewodników, częściowo zdezaktualizowanych wobec napływu nowych materiałów. Posiadają jednak wartość dla oceny stanu archiwów zwłaszcza w pierwszym dziesięcioleciu i orientują w zawartości zespołów wcześniej opracowanych. O archiwach na Ziemiach Zachodnich informują również regionalne czasopisma historyczne jak: „Rocznik Gdański”, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, „Szczecin”, „Sobótka”. Zawierają one artykuły informacyjne o archiwach wojewódzkich w Gdańsku, Olsztynie, Szczecinie i Wrocławiu.

Wrócone Polsce Ziemie Zachodnie, a szczególnie Dolny Śląsk, posiadały dawne i bogate archiwa o wielkiej wartości naukowej. Najcenniejsze źródła do historii tych ziem mieściły się w archiwach w Gdańsku, Szczecinie i Wrocławiu. W czasie ostatniej wojny uległy one rozproszaniu w wyniku ewakuacji i działań wojennych. Najdotkliwsze straty poniosły archiwa w Gdańsku i Wrocławiu, gdzie w zbombardowanych i spalonych budynkach uległa zniszczeniu znaczna część cennych zasobów.

Działalność polskiej służby archiwalnej na odzyskanych terenach rozpoczyna się niemal jednocześnie z zakończeniem działań wojennych, a koncentruje początkowo w Gdańsku, Szczecinie i Wrocławiu. Pierwszy okres po wyzwoleniu, przypadający na l. 1945—1949, cechuje wydatna akcja ratownicza zabezpieczania na miejscu i gromadzenia tego, co ocalało z pożogi wojennej.

Akcją zabezpieczającą objęte zostały przede wszystkim odnalezione części zasobów wywiezionych z archiwów oraz pozostające bez opieki registry niemieckich urzędów, archiwów prywatnych, półfabrycznych i podworskich. Władze administracyjne wydały w tej sprawie szereg zarządzeń jak okólnik Ministerstwa Ziem Odzyskanych z 18 V 1946 r. do wojewodów w sprawie zabezpieczenia przed zniszczeniem wszelkich akt poniemieckich i udzielania pomocy przedstawicielom służby archiwalnej, jak uchwała Prezydium Rady Ministrów z 1947 r. upoważniająca państwową służbę archiwalną do przejmowania archiwów i akt poniemieckich na terenie Ziem Odzyskanych i dawnego Wolnego Miasta Gdańska. Wydział Archiwów Państwowych wystąpił ze swej strony do Ministerstwa Rolnictwa o rozciągnięcie zarządzenia dotyczącego akt w majątkach poniemieckich na całe Ziemie Odzyskane, interweniował w Ministerstwie Spraw Zagranicznych w kwestii przejęcia archiwaliów znajdujących się w majątkach poniemieckich administrowanych przez wojska radzieckie.

W oparciu o te zarządzenia prowadzili swą działalność przedstawiciele polskiej służby archiwalnej. Najczęściej, bo już w drugim kwartale 1945 r., przybył do Gdańska dr Marcin Dragan, długoletni referent do spraw archiwalnych b. Komisariatu Generalnego Rzeczypospolitej w Gdańsku w okresie międzywojennym, i rozpoczął akcję zabezpieczania ocalałych w piwnicach budynku szczątków zasobu dawnego *Staatsarchiv* i poszukiwania rozproszonych przez ewakuację archiwaliów gdańskich. Natrafiono na nie w Warcinie, Zaskoczynie, Malborku, Polanowie, Kręgu i Darłowie. Jednocześnie zabezpieczano i zwożono z terenu miasta akta niemieckich urzędów, instytucji i osób prywatnych, gromadząc je tymczasowo wraz z odkopanymi spod gruzów archiwaliami w budynku Biblioteki Miejskiej i w piwnicach sąsiedniego gmachu I Państwowego Gimnazjum. Pomieszczenia te okazały się niewystarczające wobec masowego napływu materiałów aktowych i sprawa odbudowy gmachu archiwalnego stała się najpilniejszą w organizowaniu archiwum gdańskiego. Zrealizowano ją w części już w r. 1947 po uzyskaniu subwencji Delegatury Rządu do Spraw Wybrzeża, która umożliwiła odremontowanie spalonego budynku administracyjnego i urządzenie w nim magazynów archiwalnych.

W lepszej sytuacji lokalowej znalazło się archiwum w Szczecinie, gdzie ocalał — uszkodzony w niewielkim stopniu — gmach archiwalny i gdzie działalność państwowej służby archiwalnej rozpoczęła się w lipcu 1945 r., po przejściu miasta przez władze polskie. Akcję zabezpieczającą na tym terenie podjął Bolesław Tuhan-Taurogiński, b. kustosz Archiwum Radziwiłłów w Warszawie, który po przyjeździe do Szczecina przystąpił niezwłocznie do odszukania i zabezpieczenia archiwaliów z b. *Staatsarchiv* w Szczecinie, wywiezionych przez Niemców do różnych miejscowości na terenie Pomorza Zachodniego, Meklemburgii oraz na wyspę Rugię. Informacji w tym zakresie dostarczyły spisy i notaty służbowe niemieckich władz archiwalnych. W pierwszym etapie zwożono akta z terenów położonych bliżej Szczecina, w r. 1946

objęto powiaty odległe jak śląski, ślaweński i miasteczki. Ogółem zwieziono do archiwum w 1946 r. około 150 ton akt.

Na Dolnym Śląsku akcję zabezpieczającą, rozpoczętą w końcu 1945 r., prowadził z ramienia Wydziału Archiwów Państwowych pełnomocnik Ministra Oświaty do spraw archiwalnych, dr Józef Stojanowski, dyrektor Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Miał on wyjątkowo trudne zadanie. Dawne *Staatsarchiv Breslau* zostało zburzone w czasie walk o Wrocław, a o ewakuowanych jego zasobach niełatwo było zdobyć dokładniejsze informacje. W ciągu 1944 r. i na początku 1945 władze niemieckie w obronie przed bombardowaniem wywoziły najcenniejsze partie akt z trzech archiwów wrocławskich: Archiwum Państwowego, Archiwum Miejskiego i Archiwum Diecezjalnego i rozmieściły je w kilkunastu miasteczkach, dworach i zamkach w południowej oraz południowo-zachodniej części Śląska, która wiosną 1945 r. znalazła się na linii frontu. W czasie działań wojennych znaczna część wywiezionych akt uległa zniszczeniu. Akcja dra Stojanowskiego na Śląsku trwała do października 1946 r. W tym czasie zdołano uzyskać we Wrocławiu dwa budynki dla organizującego się archiwum i przewieźć do nich z terenu miasta 74 platformy akt, na które złożyły się ocalałe partie Archiwum Miejskiego i registratury władz oraz urzędów Prowincji Dolnośląskiej. Ponadto zbadano ponad 18 miejscowości, gdzie odnaleziono części zasobu Archiwum Państwowego, Archiwum Archidiecezjalnego, Wrocławskiego Archiwum Miejskiego, Archiwum m. Legnicy oraz różne fragmenty akt gospodarczych z majątków ziemskich, obejmujących łącznie 43 samochody i 5 wagonów akt. W pierwszych dniach października 1946 r. akcję zabezpieczania na Dolnym Śląsku przejął i kontynuował dr Michał Wąsowicz, dyrektor Archiwum Wrocławskiego.

Formalną podstawą istnienia i działalności omówionych trzech archiwów było zarządzenie Ministra Oświaty z 17 XII 1946 r. powołujące je do życia. Z tą chwilą zostały włączone do sieci archiwów państwowych pozostających pod zarządem Wydziału Archiwów Państwowych, a następnie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych.

Na terenie Warmii i Mazur akcja zabezpieczająca prowadzona przez państwową służbę archiwalną przypada na l. 1947—1948. Wcześniej, bo już od połowy 1945 r., podjął ją Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego, a także instytucje społeczne i osoby prywatne, ale bez większych rezultatów. Dopiero przedstawiciele Wydziału Archiwów Państwowych, a zwłaszcza dr Piotr Bańkowski, w swoich podróżach po województwie olsztyńskim odnaleźli i zabezpieczyli znaczne partie akt (ponad 120 ton), które stały się zaczątkiem zasobu Archiwum Państwowego w Olsztynie, utworzonego w r. 1948.

Warunki, w jakich rozpoczęły i prowadziły swą pracę cztery wymienione archiwa, były wyjątkowo trudne. Nieliczny personel, brak środków transportowych, trudności lokalowe uniemożliwiały często całkowite opanowanie terenu i dotarcie do wszystkich miejsc, gdzie pozostawały opuszczone archiwalia. Sytuacja znacznie się pogorszyła, gdy — począwszy od r. 1950 — obok

archiwów wojewódzkich zaczęto tworzyć ich oddziały powiatowe i objęto siecią archiwalną wszystkie województwa. Część nowych placówek archiwalnych zakładanych w niektórych miastach powiatowych przypada na województwa: koszalińskie, zielonogórskie i opolskie, nad którymi czasową opiekę objęły archiwa wojewódzkie w Gdańsku, Poznaniu i Katowicach.

Nowe akta normatywne, jak dekret o archiwach państwowych z r. 1951 i zarządzenie Prezesa Rady Ministrów z r. 1952, wprowadzają nową organizację archiwów, przyczyniając się wydatnie do wzrostu ich liczby i rozwoju działalności. W r. 1953 powstają nowe wojewódzkie archiwa państwowe w Opolu i Zielonej Górze (początkowo z siedzibą w Sulechowie, a następnie w Starym Kisielinie). Zwiększa się również liczba oddziałów terenowych i archiwów powiatowych, zwłaszcza w r. 1952 i 1954.

Równoległe z akcją zabezpieczania archiwaliów w terenie gromadzono rozproszone materiały w ocalałych, względnie odbudowanych i przystosowanych do potrzeb archiwów budynkach. W pierwszym dziesięcioleciu zasoby poszczególnych archiwów rosną gwałtownie dzięki nowym nabytkom. Obok akt pochodzących z dawnych archiwów niemieckich wpływają teraz registry okresu międzywojennego niemieckich władz, urzędów i instytucji państwowych, samorządowych, wyznaniowych, archiwalia prywatne, rodzinne, majątkowe i gospodarcze.

Niezależnie od gromadzenia archiwaliów na terenie kraju zawartość niektórych archiwów zostaje wzbogacona nabytkami z zagranicy. Za pośrednictwem Misji Wojskowej w Berlinie uzyskano zgodę władz brytyjskich na zwrot Polsce archiwaliów wywiezionych przez Niemców do Grasleben i Salz-Detfurth. Z 19 wagonów, które w 1947 r. rewindykowano do Polski z Goslaru, około 10 przypadło dla Gdańska, 1 — dla Olsztyna i pewne partie (około 1 000 pakietów) dla Szczecina. Zawierały one głównie akta pruskich władz administracyjnych Pomorza Zachodniego, Prus Zachodnich, Prus Wschodnich i archiwa miejskie.

Archiwum gdańskie otrzymało: 1) akta nadprezydenta Prus Zachodnich, rejencji gdańskiej i kwidzyńskiej, 2) Archiwum Historyczne m. Gdańska, 3) Archiwum m. Elbląga, 4) Archiwum miasta i zamku Malborka, 5) akta kamery kwidzyńskiej i urzędów ziemskich z terytorium województwa pomorskiego.

Archiwum olsztyńskie przejęło: akta rejencji olsztyńskiej i różnych władz lokalnych.

Do archiwum szczecińskiego wpłynęły: 1) dokumenty w liczbie 194 sztuk, 2) akta ksiąg szczecińskich, 3) część akt kapituły katedry kamieńskiej, 4) akta rejencji koszalińskiej, 5) akta zarządu domen Prowincji Pomorza Zachodniego, 6) zbiór rękopiśmienny Leopera i kilka sztuk map. Ponadto w ramach tejże samej akcji rewindykowano ze strefy amerykańskiej różne akta polityczne i gospodarcze z terenu Katowic i Opolszczyzny.

Podjęte zostają na szerszą skalę międzyarchiwalne prace scaleniowe dla przeprowadzenia właściwej repartycji państwowego zasobu archiwalnego

między poszczególne archiwa. Do ważniejszych posunięć w tym zakresie należy scalenie wielkiego zespołu rejencji opolskiej w archiwum wrocławskim.

Obok scalania rozbitych zespołów względnie ich przemieszczania zachodził w niektórych archiwach proces odwrotny — podział ich zasobów na rzecz nowo utworzonych w tym czasie archiwów wojewódzkich. I tak, z części archiwów wrocławskiego i poznańskiego zorganizowano zasób archiwum w Zielonej Górze; wydzielone zespoły archiwów we Wrocławiu i Katowicach weszły w skład archiwum w Opolu.

Przeprowadzone w 1950 r. *scontrum* zawartości wszystkich archiwów, wydzielenie z nich materiałów obcych, ewidencja zasobów w postaci kartoteki zespołów pozwoliły określić stan liczbowy zasobu aktowego zgromadzonego w archiwach państwowych. Dla archiwów na Ziemiach Zachodnich wynosił on na koniec pierwszego dziesięciolecia ponad 36 tys. metrów bieżących (około 1 800 000 jednostek archiwalnych) i obejmował około 3 tys. zespołów. Stanowił zatem trzecią część zasobu archiwalnego przechowywanego w archiwach państwowych.

Przeważającą część w tym zasobie stanowiły akta administracji pruskiej XIX w. oraz akta samorządowe, szczególnie zaś archiwa miejskie, w dalszej kolejności występowały akta prywatne (podworskie, rodzinne, zbiory i kolekcje), akta obiektów gospodarczych, szczególnie z terenu Śląska, oraz instytucji wyznaniowych, kulturalnych, społecznych i politycznych, sięgające do r. 1944. Największy zasób, liczący około 17 tys. metrów bieżących (około 800 tys. jednostek) zgromadziło Wojewódzkie Archiwum Państwowe we Wrocławiu, najmniej, bo ponad 2 tysiące metrów bieżących, posiadało Archiwum w Zielonej Górze. W pozostałych czterech archiwach wojewódzkich (w Gdańsku, Olsztynie, Opolu i Szczecinie) wielkość poszczególnych zasobów wahała się od 3 do 4 tys. metrów bieżących.

Następne dziesięciolecie charakteryzuje napływ akt z rewindykacji i przejmowanie ich z urzędów, instytucji oraz jednostek gospodarki społecznej Polski Ludowej.

Wzmoczona i bardzo wydajna w skutkach akcja rewindykacyjna połączona często z obustronną wymianą, dotyczyła Związku Radzieckiego, Niemieckiej Republiki Demokratycznej i Czechosłowacji, skąd przejęte archiwalia wzbogaciły zasoby archiwów wojewódzkich w Gdańsku, Szczecinie i Wrocławiu.

Wśród materiałów wywiezionych do Niemiec w czasie ostatniej wojny, które wróciły do Polski przez Związek Radziecki w l. 1956—1959, znalazły się m. in. dokumenty, księgi i akta zabrane z dawnych archiwów niemieckich w Gdańsku i Wrocławiu. Materiały te były przechowywane w Bibliotece im. Lenina w Moskwie. Do Archiwum Wojewódzkiego w Gdańsku zostały przekazane fragmenty 20 najcenniejszych, a wśród nich i najstarszych (począwszy od XIV w.), zespołów i działów w dawnym zasobie *Staatsarchiv*, pochodzących głównie z Archiwum m. Gdańska. Należą do nich: Recessy Stanów Pruskich, Missiva, Hanza, Kamlaria, Militaria, Rada Wojenna, Komisarjat Wojenny, akta okresu okupacji francuskiej 1807—1814 (*Französische*

Zeit), Nauka, Sztuka, Sąd policyjno-handlowy, (Wette), Urząd Administracyjny Helu, Pożarnictwo (*Feuerwesen*), Szpitale, *Langgarten Matenbuden*, zawierające księgi urzędowe i ordynacje od XVI w., Intendentura Oliwa z księgami kontraktów, aktami gruntowymi i rachunkami oraz liczne księgi metrykalne. Ponadto Archiwum Wojewódzkie w Gdańsku otrzymało wielki fragment zespołu akt Senatu Wolnego Miasta Gdańska z lat 1919—1939 z bogatym materiałem politycznym.

Do Wrocławia wróciły cenne partie akt b. Archiwum Miejskiego. Obejmowały one 1 109 dokumentów pergaminowych i papierowych z w. XIII—XX, zbiór ksiąg miejskich i kolekcje dotyczące Śląska w liczbie 338 pozycji inwentarzowych z w. XIII—XIX, zbiór rękopisów Samuela Beniamina Klozego (syndyka m. Wrocławia i dyrektora Archiwum Miejskiego w drugiej połowie XVIII w.) z odpisami dokumentów od XII w., obejmujący 169 ksiąg, a także fragmenty zbiorów *Bibliotheca Fürstensteiniana* ze 116 rękopisami z XVII—XIX w. Rewindykaty te uzupełniły bogaty oddział akt m. Wrocławia.

W l. 1961—1962 została podjęta wzajemna wymiana akt przez Niemiecką Republikę Demokratyczną i Polską Rzeczpospolitą Ludową na podstawie porozumienia zawartego 13 V 1960 r. Transporty akt, przejęte w l. 1961—1962, zawierały materiały przekazane przez Archiwum Krajowe w Greifswaldzie oraz Centralne Archiwa w Merseburgu i Poczdamie. Archiwalia greifswaldzkie otrzymało archiwum szczecińskie. Do najcenniejszych należą części Archiwum Książąt Szczecińskich (Pars I—III ok. 2 000 jednostek archiwalnych) zawierające materiały do sprawowania funkcji państwowych, wykonywania zwierzchnictwa nad dobrami książęcymi, a także dotyczące wojny 30-letniej i byłego biskupstwa kamińskiego. Pochodzą one przeważnie z w. XVI—XVII, przy czym występują w nich włączone dokumenty pergaminowe z w. XV. Drugim cennym uzupełnieniem — to fragment zespołu kapituły w Kamieniu z XV—XIX w. (906 jednostek) oraz akta Zarządu Domen w Koszalinie z materiałami do dziejów wsi pomorskiej. Ponadto przekazano zespół Sądu Nadwornego w Koszalinie z w. XV—XIX (299 jednostek) z aktami lennych spraw spadkowych i inwentarzami dóbr szlacheckich, a także grupę fragmentów kilkunastu miast pomorskich z w. XIV—XX. Wśród tych ostatnich ciekawy materiał do skarbowości miejskiej, rzemiosła i przemysłu zawierają akta: Miastka, Gryfic i Człuchowa, wyróżniają się także akta miasta Debrzna z księgą ławniczą z XIV—XVI w.

Akta przekazane z Merseburga i Poczdamu otrzymały m. in. archiwa we Wrocławiu i Gdańsku. Złożyły się na nie: 1) akta, głównie katastralne, Naczelnego Prezesa Wrocławia z l. 1936—1945 (200 jednostek), 2) księgi gruntowe z terytorium gdańskiego z l. 1900—1938 (210 jednostek), 3) akta (przeważnie osobowe) dwóch wyższych szkół technicznych, w Gdańsku z l. 1920—1943 (ok. 500 jednostek) i we Wrocławiu z l. 1923—1945 (15 jednostek), 4) akta Fabryki Chemicznej Strahl i Walter we Wrocławiu oraz Zakładów *IG-Farben* z okresu okupacji (200 jednostek). Ponadto nadeszły plany Uniwersytetu Wrocławskiego oraz plany związane z zespołem *Katasterunterlagen Schlesien*.

Wzajemne przekazanie i przejęcie archiwaliów przez Czechosłowacką Republikę Socjalistyczną i Polską Rzeczypospolitą Ludową w 1962 r. przyniosło cenne nabytki przede wszystkim Wojewódzkiemu Archiwum we Wrocławiu. Wysuwają się spośród nich na plan pierwszy pochodzące z dawnego *Staatsarchiv* dokumenty pergaminowe klasztorów śląskich od XV w. (2 282 pozycje), jak również akta Katastru Karolińskiego z XVIII w. i rejencji wrocławskiej z l. 1938—1944. Drugą grupę tworzą materiały do dziejów miast śląskich z w. XVI—XX, a wśród nich fragmenty akt: Bytomia, Długopola Dolnego, Oleśnicy, Raciborza i Żagania. Wreszcie odrębną partię stanowią różnorodne materiały geodezyjno-kartograficzne i katastralne, które ze względu na wartość dla prowadzonych aktualnie prac pomiarowych zostały oddane do biur geodezyjnych w województwach: katowickim, opolskim, wrocławskim.

Od r. 1955 przybiera na sile, rozpoczęte już w pierwszym dziesięcioleciu, przejmowanie do archiwów państwowych akt polskich władz i instytucji z pierwszego okresu Polski Ludowej działających na Pomorzu, Śląsku, Warmii i Mazurach. Napływają w większych ilościach do archiwów wojewódzkich i powiatowych akta zlikwidowanych urzędów, władz samorządowych i instytucji spółdzielczych, ubezpieczeniowych, zakładów przemysłowych, szczególnie z terenu Śląska. Ulega również rozbudowie sieć archiwalna przez utworzenie w r. 1959 nowych archiwów powiatowych: w Gdańsku, Sulechowie i Wrocławiu, a w r. 1961 Wojewódzkiego Archiwum w Koszalinie i Powiatowego Archiwum w Lubaniu Śląskim.

Według stanu na dzień 22 VII 1964 r., sieć archiwów państwowych na Ziemiach Zachodnich obejmuje 36 placówek archiwalnych. Stanowi zatem trzecią część państwowej sieci archiwalnej rozmieszczonej na terytorium Polski Ludowej. W skład jej wchodzi 7 archiwów wojewódzkich, 7 oddziałów terenowych i 22 archiwa powiatowe. Są to:

1. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku,
  - a) powiatowe archiwa państwowe: Elbląg, Gdańsk, Malbork, Tczew;
2. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Koszalinie,
  - a) Oddział Terenowy w Słupsku,
  - b) Powiatowe Archiwum Państwowe w Szczecinku;
3. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie,
  - a) Oddział Terenowy w Morągu,
  - b) powiatowe archiwa państwowe: Mrągowo, Szczytno,
4. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Opolu,
  - a) Oddział Terenowy w Brzegu,
  - b) powiatowe archiwa państwowe: Kluczbork, Nysa, Racibórz;
5. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie,
  - a) powiatowe archiwa państwowe: Gryfice, Stargard;
6. Archiwum Państwowe Miasta Wrocławia i Województwa Wrocławskiego,
  - a) oddziały terenowe: Jelenia Góra, Legnica,
  - b) powiatowe archiwa państwowe: Kłodzko, Lubań Śl., Wałbrzych,

7. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Zielonej Górze (z siedzibą w Starym Kisielinie).

a) Oddział Terenowy w Gorzowie Wielkopolskim,

b) powiatowe archiwa państwowe: Sulechów, Szprotawa, Świebodzin.

Ponadto na terenie Ziemi Zachodnich działają, poprzez archiwa powiatowe w Elku, Bytomiu i Pile, a także Oddział Terenowy w Gliwicach, archiwa wojewódzkie w Białymstoku, Katowicach i Poznaniu.

Zasób archiwalny zgromadzony w wymienionych archiwach stanowił w dn. 31 XII 1963 r. ponad 25% zasobu archiwalnego przechowywanego w archiwach państwowych. Zawierał on ponad 6 500 zespołów, zbiorów i kolekcji liczących około 2 500 000 jednostek. W zestawieniu z osiągnięciami pierwszego dziesięciolecia wzrósł prawie o 30%. Ten stosunkowo niewielki, mimo znacznych nabytków, wzrost zasobu tłumaczy się oczyszczeniem go z dużej ilości akt bezwartościowych, wybrakowanych na makulaturę, a także usunięciem akt obcych przekazanych za granicę (do NRD i ČSRS). Zwiększyła się natomiast wydatnie, bo więcej niż dwukrotnie, liczba zespołów wyodrębnionych w skutek intensywnych, w okresie drugiego dziesięciolecia prac porządkowo-inwentaryzacyjnych. Przy zestawieniu wielkości zasobów poszczególnych archiwów w dalszym ciągu na plan pierwszy wysuwa się Archiwum Państwowe Miasta Wrocławia i Województwa Wrocławskiego, którego zasób przekracza milion jednostek i 1 700 zespołów; w najmłodszym z archiwów wojewódzkich — koszalińskim — zasób nie sięga 60 tys. jednostek, w pięciu pozostałych zamyka się w granicach od niespełna 200 tys. (Olštyn) do niespełna 400 tys. (Gdańsk). Na archiwa powiatowe z innych województw (Bytom, Gliwice, Elk, Piła) przypada ponad 300 tys. jednostek i ponad 400 zespołów.

Organizacja zasobów w poszczególnych archiwach opiera się na statutach nadawanych archiwom od r. 1952. Dzielą one zasoby zgromadzone w archiwach wojewódzkich na oddziały, według różnych kryteriów: chronologicznego z cezurą na r. 1945, ustrojowego i rzeczowego. Liczba oddziałów w archiwum uzależniona jest od wielkości zróżnicowania zasobu aktowego, a także od obsady personalnej i zamyka się w granicach od 2 (w Zielonej Górze) do 6 oddziałów (w Gdańsku). Bez podziału na oddziały pozostaje dotąd zasób Archiwum w Koszalinie; nie posiadają ich także archiwa powiatowe. Natomiast oddziały terenowe dzielą swoje zasoby stosownie do ich wartości (Jelenia Góra). Nazwy oddziałów uzależnione są od właściwości ich zasobów. Głównie występują oddziały akt: dawnych do r. 1945, nowych po r. 1945, samorządowych, szkolnych, wyznaniowych i organizacji społecznych, gospodarczych oraz oddziały zbiorów i kolekcji.

Bogactwo materiału aktowego przechowywanego w archiwach Ziemi Zachodnich sprawia, iż trudno podać jego zwięzłą charakterystykę. Na przestrzeni ośmiu wieków, od XIII do XX, reprezentowane są w nim różne ustroje: władz staropolskich, administracji pruskiej, okresu hitlerowskiego i Polski Ludowej. Obok akt urzędów państwowych poczesne miejsce zajmują

liczne archiwa miejskie, prywatne archiwa rodowe i gospodarcze oraz różne zbiory i kolekcje. Niezależnie od szczegółowego podziału na oddziały w zasobie każdego z omawianych archiwów występują dwie zasadnicze części: akta władz i instytucji niemieckich, działających do 1945 r. i następujące po tym okresie akta Polski Ludowej. Te ostatnie obejmują szereg serii zespołów wspólnych dla zasobów wszystkich archiwów. Należą do nich: 1) akta władz administracji państwowej z pierwszego dziesięciolecia, obejmujące materiały urzędów zlikwidowanych w wyniku przemian ustrojowych (urzędy wojewódzkie, starostwa powiatowe, kuratoria i inspektoraty szkolne, izby i urzędy skarbowe), akta urzędów, które zakończyły swą działalność po wypełnieniu nakreślonych im zadań (Państwowy Urząd Repatriacyjny), oraz produkcję aktową władz nowego ustroju (prezydium rad narodowych); 2) akta instytucji samorządowych zawierające zespoły zarządów miejskich i gminnych; 3) akta o charakterze społecznym i kulturalnym; 4) akta instytucji gospodarczych z licznymi zespołami banków, spółdzielni, a także państwowych przedsiębiorstw i zakładów przemysłowych. Szczegółowe zestawienie akt Polski Ludowej przechowywanych zarówno w archiwach państwowych, jak i w składnicach akt urzędów, podaje „Biuletyn Informacyjny” przygotowywany aktualnie do druku.

Inny charakter, co do ilości i co do treści, posiadają akta niemieckie. Zasadniczy ich trzon stanowią zespoły władz państwowych prowincji pruskich: Prusy Zachodnie, Prusy Wschodnie, Pomorze, Dolny Śląsk, Górny Śląsk. Do najstarszych zespołów należą akta kamer wojenno-skarbowych (*Kriegs- u. Domänen-Kammer*) w Szczecinie i Kwidzynie z prioriami sięgającymi XVI w. a także akta urzędów dominialnych (*Domänenämter* i *Domänenrentämter*). Najliczniej występują akta administracji XIX—XX w. wprowadzonej po reformie Steina i Hardenberga. Reprezentują ją władze państwowe wszystkich szczebli, począwszy od prowincjonalnych, poprzez rejencyjne, powiatowe do gminnych. Będą to zespoły naczelnych prezydiów wymienionych prowincji (*Oberpräsidium*), rejencji (*Regierung*) gdańskiej, kwidzyńskiej, szczecińskiej, koszalińskiej, frankfurckiej, wrocławskiej, opolskiej i olsztyńskiej, landratur i wydziałów powiatowych (*Kreisausschuss*) z terenu tych rejencji, a także urzędów gminnych (*Bezirksämter*). Poza administracją ogólną i policją występują grupy zespołów skarbowych, katastralnych, budowlanych, rolnych oraz innych, których obecność w zasobie każdego archiwum związana jest ze specyfiką terenu. Bogaty dział stanowią akta sądowe jako wynik działalności rozbudowanej organizacji sądownictwa pruskiego od wyższych sądów krajowych (*Oberlandesgericht*) do sądów I instancji (*Amtsgericht*) z sądami specjalnymi oraz sądami dawnymi, sięgającymi XVI w. Cenny i bogaty materiał zawierają akta władz i instytucji samorządowych, przede wszystkim archiwa miast i cechów, a także instytucji kościelnych wyznania katolickiego i ewangelickiego. Inne działy, obejmujące archiwa prywatne, zbiory i kolekcje, stanowią specyfikę poszczególnych zasobów, których najbardziej charakterystyczne elementy zostały przytoczone poniżej.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku posiada w swoim zasobie szczątki akt okresu przedrozbiorowego z obszaru Prus Królewskich, a mianowicie 65 ksiąg sądowych staropolskich z XVII—XVIII w.: Sądu Grodzkiego w Kiszporoku-Dzierzgoniu, Sądu Ziemskiego w Sztumie i Sądu Wójtowskiego dla Ekonomii Malborskiej. Akta staropolskie znajdujemy również w dwóch wielkich archiwach historycznych miasta Gdańska i Elbląga, które — dzięki zawartym w nich materiałom źródłowym do historii tych miast i ich „dziejowych powiązań z Rzeczypospolitą” — stanowią najwarciejszą część gdańskich zasobów archiwalnych. Mimo znacznych strat, głównie w zakresie akt miasta Gdańska, tworzą one jedyne w swoim rodzaju „polskie archiwum morskie” z materiałami od XIII do XVIII w. Wśród licznych działów Archiwum m. Gdańska nie można pominąć cennej i bogatej korespondencji królów polskich, odzwierciedlającej stosunki polsko-gdańskie, handel zamorski i wypadki polityczne nad Bałtykiem. Na specjalną uwagę zasługują również wartościowe zbiory kartograficzne gdańskie i elbląskie, zachowane w 40%, z mapami i planami portu oraz wybrzeża, Żuław gdańskich i elbląskich, fortyfikacji gdańskich od XVI do XX w., a także bogaty materiał ikonograficzny do zabytków Gdańska i Elbląga w formie klisz, fotografii i przezroczy.

Zasoby tych dwóch archiwów wraz z innymi zespołami miejskimi zostały wyodrębnione w osobne oddziały.

Dużą wartość naukową, szczególnie dla tematyki miejskiej, posiadają: akta wsi pomorskich, zawierające oprócz gminnych z okresu pruskiego, wcześniejsze materiały, poczynając od XV i XVI w., zgromadzone w zbiorze liczącym około 3 000 pozycji.

Grupa zespołów akt państwowych pruskich z XVIII—XX w., zdekompletowana — niezależnie od działań wojennych — już w 1919 r. przez ewakuację do Berlina i Królewca najcenniejszych materiałów politycznych, posiada wartość dla badań nad zagadnieniami gospodarczymi, a także nad dziejami osadnictwa na Pomorzu w XIX w. W lepszym stanie zachowane zespoły sądowe zawierają prawie w 99% księgi i akta hipoteczne oraz testamentowe.

Charakterystyczny składnik zasobu Archiwum Państwowego w Gdańsku stanowią akta władz Wolnego Miasta Gdańska, jak akta Senatu, Rady Portu i Dróg Wodnych, a także Komisarza Generalnego Rzeczypospolitej w Gdańsku. Obok materiału o charakterze politycznym występują w nich sprawy gospodarcze związane z terenem Wolnego Miasta i portem.

Polskie registry okresu międzywojennego: Starostwo Grodzkie, Komisariat Rządu w Gdyni i Magistrat m. Gdyni dostarczają cennych źródeł do rozwoju terytorialnego i ekonomicznego tego miasta.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie zgromadziło materiały do przeszłości Warmii i Mazur. Z okresu krzyżackiego brak źródeł oryginalnych, dochowały się natomiast odpisy kilkudziesięciu dyplomów z XIII i XIV w. zawarte w aktach gruntowych, sądowych, jak również w zespołach rejencji. Liczniej przedstawiają się akta z kancelarii

Prus Książęcych z fragmentem zespołu *Etats-Ministerium* z l. 1303—1819, w którym występują sprawy lenne, kościelne, miejskie, ogólnoadministracyjne, wojskowe i fundacyjne, a także sprawy kurlandzkie z materiałem politycznym dla XVII i XVIII w. W ocalałym w dwóch fragmentach zbiorze *Ostpreussische Folianten* znajdują się cenne źródła dotyczące sejmu Prus Książęcych, mieszczące się w 54 tomach z l. 1541—1714 oraz w dokumentacji aktowej obejmującej m. in. korespondencję zagraniczną dotyczącą stosunków Księstwa z Polską i z innymi państwami.

W aktach władz Prus Wschodnich XIX—XX w. znalazły swoje odbicie wszystkie zmiany terytorialne i ustrojowe omawianego regionu. Akta te są nasycone bogatym i licznie występującym materiałem do zagadnień narodowościowych, gospodarczych i społecznych.

Wśród archiwów podworskich i prywatnych wyróżnia się swoją objętością (1 437 woluminów) i rozległym okresem chronologicznym (1332—1944) zbiór akt rodziny Finckensteinów z materiałami do „historii powstawania państwa krzyżacko-brandenburskiego”.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie przechowuje zasób aktowy o charakterze ściśle regionalnym dotyczącym Pomorza Zachodniego. Mimo straty kilkudziesięciu tysięcy dokumentów, map i planów oraz kilkudziesięciu różnych zespołów, zniszczonych całkowicie bądź częściowo zdekompletowanych, stanowi on w dalszym ciągu — dzięki nowym nabytkom — poważną bazę źródłową przede wszystkim dla badań w zakresie dziejów gospodarczych.

Na plan pierwszy wysuwają się dwa archiwa — książęce i kapitulne. Archiwum książąt szczecińskich z l. 1474—1883 (ponad 10 tys. jednostek), uzupełnione ostatnią rewindykacją, zawiera obok spraw związanych z administracją wewnętrzną, akta dotyczące ustroju Księstwa Zachodnio-Pomorskiego. Archiwum Kapituły Katedralnej w Kamieniu z okresu 1478—1823 (1 471 jednostek) obejmuje sprawy gospodarcze i finansowe majątków miejskich oraz sprawy kościelne.

Materiały do dziejów Pomorza zawierają również zbiory rękopisów (Bohlena, Löpera) i spuścizn aktowych z XIV—XX w. pozostałe po różnych badaczach, a także pochodzące z biblioteki Pomorskiego Towarzystwa Historycznego.

W aktach administracji państwowej występują zespoły władz wszystkich szczebli. Bogato rozbudowany, odrębny oddział akt sądowych mieści w sobie, obok dokumentów sądów krajowych i I instancji, akta sądów dawnych, jak Sądu Kameralnego Rzeszy (*Reichskammergericht*) i Sądu Nadwornego w Stargardzie (*Hofgericht*) od XVI do XVIII w.

W zasobie omawianego Archiwum wyróżniają się także zespoły 49 miast pomorskich oraz akta cechowe. Największą wartość przedstawiają zespoły miast: Goleniowa, Kołobrzegu i Stargardu.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Koszalinie obejmuje zasób złożony w zasadzie z akt Polski Ludowej. Zgromadzone w nie-

wielkiej ilości akta niemieckiej administracji ogólnej i sądowej, samorządu powiatowego i miejskiego dotyczą głównie powiatów: Człuchów, Kołobrzeg, Koszalin i Złotów. Do najbogatszych należy zespół akt Magistratu m. Słupska liczący ponad 7 000 jednostek z materiałem od XVI w. do 1945 r., przechowywany w Oddziale Terenowym w Słupsku.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, poza typowymi zespołami niemieckiej administracji państwowej, samorządowej i sądów, posiada dwa cenne archiwa podworskie: księstwa zagańskiego (XIV—XX w.) oraz hr. Brühlów z Brodów i Zasiaków (XVII—XX w.). Pierwsze z nich zawiera ciekawą i szeroką korespondencję zagraniczną zebraną przez ks. Dorotę Talleyrand-Périgord, spadkobierczynię znanego francuskiego są akta księstw śląskich (XIII—XIX w.) z materiałami do dziejów Polski i Saksonii.

Archiwum Państwowe Miasta Wrocławia i Województwa Wrocławskiego zawdzięcza swój bogaty i różnorodny zbiór, przewyższający rozmiarami zasoby wszystkich polskich archiwów, wielkim zespołem urzędów i instytucji prowincji Dolnośląskiej i Górnośląskiej, a zwłaszcza rejencjom: wrocławskiej i opolskiej, Komisji Generalnej, cennym archiwom miejskim z Archiwum m. Wrocławia na czele, Archiwum Śląskiego Konstytora Ewangelickiego oraz archiwum prywatnym: Schaffgotschów z Sobieszewa i Cieplic oraz Hochbergów-Pszczyńskich z Książna. Zespoły te, liczące po kilkadziesiąt tysięcy jednostek, a w wypadku rejencji opolskiej — ponad 200 tys. jednostek, posiadają cenne i liczne *cartographica* i odznaczają się wielką rozpiętością chronologiczną. Na przestrzeni od XIII do XX w. znalazły w nich swe odbicie wszystkie przejawy życia prowincji śląskich, od politycznych i narodowościowych do społeczno-gospodarczych i kulturalnych. Charakterystycznym elementem zasobu archiwum wrocławskiego są akta księstw śląskich (XIII—XIX w.) z materiałami do dziejów dzielnicy śląskiej, niekiedy zachowane w całości.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Opolu mieści w swoim zasobie akta pruskie z XIX—XX w., głównie landratów i wydziałów powiatowych, sądów i magistratów, jak również akta okresu hitlerowskiego (*NSDAP, gestapo*). Występują w nich źródła do powstania i rozwoju klasy robotniczej na Górnym Śląsku, do walk narodo-wyzwoleńczych, a także do polskiego ruchu politycznego i kulturalnego na Opolszczyźnie. Najciekawszy materiał dotyczący polskości tych terenów znajduje się w aktach miejskich i cechowych, które w dokumentach pergaminowych rozpoczynają się od XIII i XIV w. (Głubczyce, Brzeg).

Do zadań państwowej służby archiwalnej, obok zabezpieczania, gromadzenia i przechowywania zasobów archiwalnych, należy ich opracowywanie i udostępnianie. Do prac tych przystąpili archiwiści na Ziemiach Zachodnich niezwłocznie po zwiezieniu do magazynów pierwszych partii akt. Ocalałe fragmenty zespołów nie posiadały inwentarzy i skorowidzów — trzeba było sporządzać nowe pomoce ewidencyjne. Sam materiał aktowy, całkowicie

zdezorganizowany, wymagał uporządkowania od podstaw. Nieliczne i przeważnie młode kadry archiwistów musiały pokonywać trudności językowe i neograficzne, poznawać ustrój władz i organizację kancelarii pruskich. Wybierano do opracowania materiały najstarsze oraz zespoły zawierające najwięcej danych do polskości odzyskanych ziem, np. akta b. rejencji opolskiej z cennymi materiałami politycznymi z XIX—XX w., w których występowały sprawy polskie. Dla przyjęcia z pomocą archiwistom pracującym nad aktami pruskimi, Naczelną Dyrekcja Archiwum Państwowych zorganizowała kurs neografii niemieckiej i przeprowadziła dwie konferencje metodyczne, ustalające zasady archiwalne porządkowania akt pruskich.

Z biegiem lat personel archiwalny ulegał zwiększeniu, pogłębiały się jego kwalifikacje zawodowe. W r. 1963 osiągnął 106 etatów archiwalnych, w tym 18 etatów pomocniczych pracowników naukowo-badawczych, nie licząc 69 etatów pracowników administracyjnych i obsługi.

Rezultatem niespełna 20-letnich wysiłków państwowej służby archiwalnej na Ziemiach Zachodnich są uporządkowane i zinwentaryzowane zespoły, opracowane względnie uzupełnione inwentarze, których liczba przekracza 3,5 tys., a zewidencjonowany materiał wynosi około 65% zgromadzonego zasobu. Przoduje pod tym względem archiwum olsztyńskie, gdzie zinwentaryzowane akta sięgają 95%, podczas gdy w innych archiwach wojewódzkich występują w granicach od 50% (Gdańsk, Koszalin) do 80% (Szczecin).

Obok zasadniczych prac porządkowo-inwentaryzacyjnych, prowadzona była również inwentaryzacja tematyczna.

W l. 1951—1955 archiwiści na Ziemiach Zachodnich zostali włączeni do prac ogólnopolskich nad rejestracją materiałów do dziejów wsi i ruchu robotniczego w Polsce. Inwentaryzacją źródeł do historii wsi objęto teren Prus Królewskich, Pomorza Zachodniego, Śląska, Warmii i Mazur. Opracowano materiały występujące: 1) w księgach grodzkich i ziemskich województwa malborskiego (Dzierżoń, Sztum) z XVII i XVIII w., przechowywane w Gdańsku, 2) w aktach administracji pruskiej XIX w., a w szczególności w zespołach Naczelnego Prezydium Prowincji Pomorskiej w Szczecinie, rejencji koszalińskiej, szczecińskiej i olsztyńskiej, starostw i wydziałów powiatowych z tych terenów, 3) w archiwach podworskich i rodzinnych Dohnów, Schwerinów (w Olsztynie) i Puttkamerów (w Szczecinie), 4) w aktach miast okresu wcześniejszego z terenu Pomorza, jak w Archiwum m. Gdańska, w Archiwum m. Elbląga, w zespole m. Malborka i innych, 5) w archiwach kościelnych, kapituły kamieńskiej w Szczecinie i Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu.

Inwentaryzacja akt do historii ruchu robotniczego w Polsce objęła okres rewolucji 1905—1907 w związku z 50. rocznicą jej wybuchu. Echa rewolucji na terenie Śląska znalazły swój wyraz w szeregu zespołów władz pruskich przechowywanych w archiwum wrocławskim, głównie w aktach Naczelnego Prezydium Policji we Wrocławiu, rejencji opolskiej i wrocławskiej, a także

⁵ Przegląd Zachodni

w Powiatowym Archiwum Państwowym w Bytomiu — w aktach *Berginspektion zu Königshütte*.

W wyniku tych kilkuletnich prac personelu naukowego archiwów powstały kartoteki tematyczne ułatwiające badaczom dostęp do rozproszonych materiałów.

Inną formą opracowania zasobów poszczególnych archiwów są przewodniki po zasobach. W l. 1953—1958 zostały one wydane w formie sumarycznych biuletynów informacyjnych dla każdego archiwum wojewódzkiego z podległymi mu oddziałami terenowymi i archiwami powiatowymi (z wyjątkiem Koszalina), zawierających historię archiwum, charakterystykę jego zasobu i wiadomości o zespołach udostępnionych dla badań naukowych. Niektóre z nich, jak biuletyny archiwów w Olsztynie i w Szczecinie, wyszły w dwóch wydaniach, z których drugie, znacznie rozszerzone, ukazało się w 1957 r. Ponadto obszerne przewodniki, obejmujące całość przechowywanego materiału, przygotowują archiwa w Opolu i w Olsztynie. Przewodnik po zespołach archiwum szczecińskiego został już wydany drukiem.

Z opracowanych materiałów archiwalnych korzystają przede wszystkim naukowcy bądź bezpośrednio w pracowniach naukowych archiwów, bądź też w drodze przeprowadzonych kwerend archiwalnych.

Frekwencja w pracowniach stale wzrasta, zwiększa się również liczba udostępnionych akt. W 1955 r. notowano w archiwach na Ziemiach Zachodnich 538 osób, którym udostępniono 13 782 jednostki archiwalne. W r. 1963 liczby te zwiększają się do 778 badaczy i 21 056 udostępnionych akt. Największy ruch występuje w pracowniach archiwów w Gdańsku i Wrocławiu, gdzie liczba korzystających przekracza 200 osób rocznie, a liczba udostępnionych jednostek 6,5 tys. (Wrocław).

Poza pracami zespołowymi, przygotowującymi materiał aktowy do udostępnienia, pracownicy archiwów prowadzą indywidualne prace naukowe. Znajdują one wyraz w referatach dyskutowanych na wewnętrznych posiedzeniach naukowych w archiwach oraz w pracach publikowanych w wydawnictwach archiwalnych i historycznych. Poruszają one problemy archiwistyki i archiwoznawstwa, ustroju władz i organizacji kancelarii. W szerokim zakresie uwzględniają recenzje literatury archiwalnej polskiej i obcej. Przeważają zagadnienia archiwoznawcze, jak historia archiwów, charakterystyka ich zasobów, względnie poszczególnych zespołów i zbiorów, przegląd materiałów do wybranych zagadnień. W l. 1955—1963 ogłoszono w omawianych archiwach około 275 referatów, z których część stanowi wstępy do inwentarzy zespołów, oraz ogłoszono drukiem około 270 różnych prac, artykułów, recenzji i sprawozdań. W stosunku do pierwszego dziesięciolecia prace publikowane przez archiwistów Ziemi Zachodnich wzrosły więcej niż pięciokrotnie.

Na podkreślenie zasługuje również współpraca archiwistów na omawianych terenach z takimi instytucjami naukowymi jak: z Zakładem Historii Pomorza i Zakładem Historii Śląska Instytutu Historii PAN, Instytutem

Śląskim, Polskim Towarzystwem Historycznym, Towarzystwem Rozwoju Ziemi Zachodnich, Komisją Obchodu 1000-lecia Państwa Polskiego, Komisją Wojskowo-Historyczną MON, z lokalnymi towarzystwami przyjaciół nauk (gdańskim, opolskim, toruńskim) oraz regionalnymi towarzystwami miłośników historii. Współpraca ta polegała najczęściej na udziale poszczególnych archiwistów w przygotowaniach do sesji naukowych, w organizowaniu uroczystości jubileuszowych, w akcji odczytowej, w pracach naukowo-wydawniczych, jak również w dostarczaniu różnych materiałów. Przykładem niech będzie wkład archiwistów w opracowanie podręcznika historii Polski, dla którego zgromadzili oni materiały źródłowe, brali udział w opracowaniu niektórych rozdziałów (ustrój Gdańska, dzieje jego portu), przeprowadzili wewnętrzne dyskusje w archiwach (Gdańsk, Wrocław) i uczestniczyli w dyskusjach ogólnych nad makietą poszczególnych tomów. Ścisły kontakt z Instytutem Historii PAN utrzymywali pracownicy archiwów w Gdańsku, Olsztynie, Szczecinie i Wrocławiu. Wydatny ich udział notujemy w sesjach naukowych organizowanych przez PAN i w zjazdach PTH. Należy tu wymienić konferencję zjazdową z r. 1954 w Olsztynie, na której udostępniono historykom materiały źródłowe do przeszłości Warmii i Mazur, sesję naukową w Gdańsku poświęconą 500-leciu odzyskania Pomorza (1954), a także szereg sesji zorganizowanych w 1957 r., związanych z 40-leciem Rewolucji Październikowej (w Olsztynie i Szczecinie), z referatami wygłoszonymi przez miejscowych archiwistów na temat ruchu robotniczego na Warmii i Mazurach oraz na Pomorzu Zachodnim. W 1962 r. pracownicy archiwów w Koszalinie, Opolu i Wrocławiu brali udział w sesjach naukowych z okazji 20-lecia PPR i 80-lecia Wielkiego Proletariatu. Nie można pominąć również wkładu pracy, jaką włożyli archiwiści gdańscy w przygotowanie obchodów jubileuszowych: 700-lecia Tczewa, 800-lecia Pucka i 40-lecia polskiej marynarki handlowej (1959 r.). Żywą działalność przejawiały archiwa, zwłaszcza na terenie woj. olsztyńskiego, we współpracy z miejscowymi oddziałami PTH w organizowaniu i prowadzeniu sekcji archiwalnych (Olsztyn, Mrągowo, Szczytno). Ścisły kontakt z regionalnymi towarzystwami miłośników historii (ziemi oleskiej, ziemi brzeskiej, ziemi namysłowskiej i ziemi prudnickiej) utrzymywało archiwum opolskie.

Poza działalnością ściśle naukową, prowadzoną głównie przez pracowników archiwów wojewódzkich, rozwijały się na szeroką skalę prace popularyzatorskie, w których czynny udział brali archiwiści terenowi. Wyrażały się one przede wszystkim w urządzaniu wystaw oraz w pracach regionalnych kulturalno-oświatowych. Wystawy archiwalne, głównie w pierwszym okresie po wyzwoleniu, miały na celu przedstawienie społeczeństwu polskiemu materiałów źródłowych, świadczących wymownie o polskości Ziemi Zachodnich. Wystawy takie w l. 1949—1956 zorganizowały archiwa: w Gdańsku, Wrocławiu, Szczecinie, Opolu i Zielonej Górze. Stopniowo z rozwojem prac popularyzatorskich tematyka wystaw rozszerzała się na zagadnienia dotyczące dziejów miasta lub regionu, historii społecznej, gospodarczej i kultury, wią-

zała się z rocznicami i obchodami jubileuszowymi, np.: *Malbork i Ziemia Malborska, Dziesięć wieków Śląska, Działacze epoki Mickiewicza na Mazurach i Warmii w latach 1800—1873, Dziesięciolecie Polski Ludowej na morzu, 700-lecie Szprotawy, 650-lecie Słupska*. Omawiane wystawy urządzały archiwa samodzielnie bądź też z innymi instytucjami, dostarczając im materiałów archiwalnych. Poważny udział wszystkich archiwów wystąpił na Wystawie Ziem Odzyskanych we Wrocławiu w 1948 r.

Prace regionalne prowadzone przez archiwistów terenowych zmierzają do silniejszego związania ludności z miejscem pobytu i tradycjami polskimi Ziem Zachodnich, dążą do uświadomienia jej ścisłego związku „z polską matczyzną”. Skupiają się one głównie nad gromadzeniem wycinków prasowych, zbieraniem bibliografii dotyczącej terenu, przygotowywaniem pogadank dla radiowców, publikowaniem artykułów i komunikatów w prasie lokalnej, urządzaniem pokazów i odczytów dla młodzieży szkolnej. Szczególnie żywą akcją w zakresie popularyzacji i propagandy archiwów i ich zbiorów rozwinięli archiwiści w okresach tzw. Tygodnia Archiwów w l. 1958 i 1963, wykorzystując do tych celów w szerokim zakresie prasę, rozgłośnie Polskiego Radia, wystawy, spotkania z miejscowym społeczeństwem, wydawnictwa okolicznościowych druków ulotnych. Za prace regionalne i popularyzatorskie na Opolszczyźnie zostali odznaczeni przez władze miejscowi pracownicy archiwów w Kluczborku i Opolu.

Poważnym odcinkiem pracy archiwistów jest opieka nad narastającym zasobem archiwalnym, nad produkcją aktową urzędów, instytucji i jednostek gospodarki uspołecznionej Polski Ludowej, która sukcesywnie ze składnic akt wpływa do zasobów archiwów państwowych. Działalność w tym kierunku, polegająca na opracowywaniu i konsultacji wykazów akt, kontroli akt przeznaczonych do wybrakowania, na kształceniu archiwistów zakładowych, prowadziły archiwa na Ziemach Zachodnich w szerokim zakresie. Zwłaszcza teren Śląska, silnie uprzemysłowiony, wymagał szczególnej opieki ze strony Archiwum Wrocławskiego, które dla podniesienia kwalifikacji archiwistów zakładowych zorganizowało kursy zaoczne.

Przytoczony tu przegląd głównych kierunków pracy państwowej służby archiwalnej na Ziemach Zachodnich pozwala zorientować się w zasadniczych jej osiągnięciach. Uzyskano je dzięki ofiarnej i pełnej poświęcenia pracy, zwłaszcza w trudnych warunkach pierwszych lat powojennych. Dziś archiwa na Ziemach Zachodnich zajmują czołowe miejsce w państwowej sieci archiwalnej, a praca ich zyskuje pełne uznanie.

JADWIGA JANKOWSKA

Bibliografia

Antonów Michał, *Wzajemne przekazanie archiwaliów przez Czechosłowacką Republikę Socjalistyczną i Polską Rzeczpospolitą Ludową*. „Archeion” XL (1964), ss. 301/33; (Bańkowski Piotr), *Przekazane Polsce przez Związek Radziecki*

materiały rękopiśmienne wywiezione przez hitlerowców do Niemiec. „Archeion” XXVIII (1958), ss. 247—252; Bańkowski Piotr, *Działalność naukowa i wydawnicza państwowej służby archiwalnej w Polsce Ludowej*. „Archeion” XLI (1964), ss. 159—178; Brańska Eugenia, *Sieć organizacyjna archiwów państwowych w Polsce Ludowej*, „Archeion” XLI (1964), ss. 9—30; Dereń Andrzej, Stojanowska Aniela, *Piętnaście lat pracy archiwalnej we Wrocławiu i jej wyniki*. Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka”. Rocznik XV (1960), nr 1, ss. 119—126; Frankiewicz Bogdan, *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie 1945—1957*. „Szczecin”, Miesięcznik Pomorza Zachodniego, zeszyt 9/1958; Grygier Tadeusz, *Zjazd Walny Polskiego Towarzystwa Historycznego (w Olsztynie)*. „Archeion” XXIV (1955), ss. 341—344; Grygier Tadeusz, *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie*. „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2/1963, ss. 306—320; Jankowska Jadwiga, *Kształtowanie państwowego zasobu archiwalnego w archiwach państwowych Polski Ludowej*. „Archeion” XLI (1964), ss. 55—76; Maciejewska Wanda, *Przewodnik po kartotece materiałów do dziejów wsi*. Warszawa 1959, s. 51; Maciejewska Wanda, *Wzajemne przekazanie akt przez Niemiecką Republikę Demokratyczną i Polską Rzeczpospolitą Ludową*. „Archeion” XXXVIII (1962), ss. 309—310; Piechota Regina, *Bibliografia Archiwalna za lata 1945—1955*, s. 15. Wkładka do „Archeionu” XXXIX. Piechota Regina, *Bibliografia Archiwalna za lata 1956—1960*, s. 23. Wkładka do „Archeionu” XL. Ptaśnikowa Anna, *Tydzień Archiwów (7—14 września 1958 r.)*. „Archeion” XXX (1959), ss. 168—179; Rybarski Antoni, *Działalność archiwów państwowych w latach 1945—1947 (Gdańsk, Szczecin, Wrocław)*. „Archeion” XVIII (1948), ss. 231—235, 254—263; Sławoszevska Maria, *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku*. „Rocznik Gdański”, t. XIII, 1954, ss. 181—194; Sławoszevska Maria, *Sesja Naukowa Instytutu Historii PAN poświęcona Pomorzu*. „Archeion” XXIV (1955), ss. 348—352; Wąsowicz Michał, *Dziesięć lat działalności państwowej służby archiwalnej na Ziemiach Odzyskanych*. „Archeion” XXIV (1955), ss. 26—36; *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie*. Przewodnik. Warszawa 1964, s. 251.

OBÓZ W ŻABIKOWIE POD POZNANIEM

Los mieszkańców Poznania, aresztowanych przez Niemców w okresie okupacji hitlerowskiej, rozstrzygał się głównie na czterech miejscach kaźni: w siedzibie gestapo mieszczącej się w gmachu byłego Domu Żołnierza przy ul. Ratajczaka, w więzieniu przy ul. Młyńskiej i w dwóch obozach przejściowych — w tzw. Forcie VII k. Ławicy oraz w Żabikowie. Dom Żołnierza był miejscem śledztwa aresztowanych: wielu zginęło tam z rąk gestapowców, głównie na skutek przez nich stosowanych tortur. Pozostałych osadzano w więzieniu przy ul. Młyńskiej względnie przetrzucano do obozów w Forcie VII i w Żabikowie. Obóz w Forcie VII (*Festungslager*) utworzono już pod koniec września 1939 r., aby „odciążyć” przepełnione więzienia przy ul. Młyńskiej i Tamie Berdychowskiej¹. W obozie tym poddawano uwięzionych nieludzkim torturom, niektórych mordowano na miejscu, innych wysyłano do

¹ S. Datner, *Wilhelm Koppe — nieukarany zbrodniarz hitlerowski*. Warszawa 1963, s. 24; J. Gumkowski, T. Kułakowski, *Zbrodniarze hitlerowscy przed Najwyższym Trybunałem Narodowym*. Warszawa 1961, s. 15.